

МИХАЙЛО САЖНЄВ

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ПЕРЕХІД ДО СВІТОВОЇ АКАДЕМІЧНОЇ МОДЕЛІ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯМ КОМПОНЕНТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
Мелітополь, Україна
E-mail: vseгда@ukr.net*

Три складові, взаємопов'язані компоненти системи вищої освіти це: роботодавець - навчальний заклад – студент. В поєднанні вони утворюють живу систему, де кожен з елементів тримає тісні, постійні зв'язки з двома іншими. Суспільство яке розвивається гармонійно, природно, зацікавлено в кожному з елементів, в їх успішному й достойному існуванні, взаємовпливі та комунікації. Щодо форм організації вищої освіти: виділяють світову академічну модель та радянську систему ВНЗ. Ці системи можна назвати антагоністичними.

Світова система вищої освіти та міжнародна академічна наука природно функціонує в такому «трикутнику взаємозалежних компонентів» й має сторіччя досвіду відпрацьованої співпраці та ефективних відповідей на виклики суспільства та природи. Ця система по факту є горизонтально орієнтованою, вона надзвичайно динамічна й оперативно реагує на виклики суспільства. Студенти в рамках навчання постійно отримують свіжу інформацію, завдяки вільним викладачам розвивають власне критичне мислення та виробляють навички самостійного прийняття рішень, при цьому повністю розуміють відповідальність за них так як і гарантії на суспільні винагороди за свою наукову та освітню працю. Вища освіта неформальна, запит в суспільстві на неякісну, формальну освіту «лише для корочки» знаходиться на невисокому рівні.

Радянська система вищої освіти також складається з трьох компонентів, але замість трикутника взаємозалежних елементів утворює лінійну вертикальну систему підпорядкування з вищими керівними органами держави які формують плани та дають накази установам вищої освіти які обов'язкові для виконання. Верхньою ланкою є міністерство освіти, яке на основі аналізу тенденцій надає рекомендації освітянам, ті отримують певні квоти на спеціальності, а студенти після закінчення навчання направляються до певних роботодавців. Дещо змінилось з набуттям України незалежності, але в цілому це косметичні зміни які продовжують працювати у вертикально орієнтованому форматі відношень. Планова економіка вже не існуючої держави, все ще намагається керувати життям. Не зважаючи на абсолютний крах цієї моделі управління, яка вже давно продемонструвала свою практичну нежиттєздатність, але все ще продовжує своє існування у сфері вищої освіти. В другий раз після розпаду СРСР вона демонструє свою непридатність до існування в реальному динамічному світі але продовжує існувати.

Очевидно що в багатьох університетах принципи існування не змінились. В той час як світова академічна модель освіти спирається на академічні свободи, на вільну думку кожного з учасників процесу, на можливість розвитку, на гнучке реагування на запити світу, на формування критичного мислення, компетентність та на самостійний пошук й самоосвіту. Модель планової освіти це «мілітарна» система, яка повністю дублює армійську систему підпорядкування, базується на чіткому, беззаперечному виконанні інструкцій й не має нічого спільного з академічною свободою та з цілями світової академічної освіти [1]. Принципи

існування цих освітніх систем антагоністичні, але це не означає що окремі елементи цієї системи суттєво відрізняються. Тобто студенти викладачі та роботодавці кожної з систем можуть бути надзвичайно ефективними при створенні умов відкритої співпраці та стратегії їх адаптації з однієї системи до іншої.

Отримання Україною незалежності не призвело до формування стратегії переходу до іншої системи управління, для переходу до реальних академічних свобод, за весь період незалежності не відбулось якісних реформ вищої освіти. Більшість змін які відбувались мали косметичний характер й не змінили парадигму й відношення як суспільства так і студентів в цілому до системи вищої освіти. Доволі часто люди які протягом 2-3 років мали досвід роботи як в школі так і в університеті визнають що середня освіта надає більші академічної свободи ніж вища освіта, як це не парадоксально звучить. Школа змінилась, а університети – ні, так як і відношення до учасників процесу в них [2].

Деякими ВУЗами фактично було втрачено 25 років на намагання скопіювати результат без намагання повторити чи хоча б усвідомити специфіку процесу, велика кількість постійних часто суперечливих внутрішніх наказів, перетворили роботу викладача в механічну бездумну роботу: так і не було утворено чесних суспільних договорів, розуміння напрямку змін, того що робити в стратегічному напрямку. Замість цього проведені косметичні зміни радянської системи, які призвели лише до збільшення бюрократизму, до декларативності заяв, нищення автономних ініціатив, продемонстрували відсутність бажання змінювати відношення до керування. Особливо руйнівними були зміни пов'язані з діяльністю Д.Табачника в період з 2010 по 2013 рік. В ході бесіди з викладачами відмічається схоже бачення ситуації: 2014 рік не зважаючи на війну, вперше дав надію викладачам на лібералізацію та покращання, але весь 2015 відбувалась реставрація звичних механізмів керування.

Декларативність та система наказів «зверху» не має гнучкості. Вона фактично є радянським анахронізмом, вичерпала себе вже давно й не може існувати в умовах конкурентоспроможної економіки. А як показала практика, створення нових форм контролю чи засобів проведення учбового процесу на практиці часто перетворюється лише в формальність, не змінюючи самої сутності, не змінюючи парадигми освітнього процесу та відношення учасників один до одного [5].

Втім були й позитивні процеси й реформи що дали довго триваючий та швидкий ефект. В першу чергу це система зовнішнього тестування. Студенти які приходили після введення ЗНО були більш мотивовані, якість першокурсників суб'єктивно надзвичайно зросла в порівнянні з попереднім станом. Втім система управління в університетах з часом, на третьому-четвертому курсі призводить до того що студенти пристосовуються до адміністративно-командної форми управління, відмовляються від самостійного пошуку й розвитку.

Це, нажаль, дуже часто відкидає найбільш ефективних спеціалістів зі шляху пошуку свого місця в науці. Так з сумом можна констатувати що лише війна 2014-2015 років зробила акцент на таких надзвичайно популярних у світі наукових та науково-практичних напрямках досліджень як ГІС. До цього не зважаючи ні на що попит який визначався «зверху» був надзвичайно низьким [6].

З власного досвіду можна констатувати що протягом періоду навчання основна кількість студентів провінціального вищого навчального закладу приходять до університетів не для пошуку знань а для отримання посвідчення – «корочки». Студенти в переважній більшості не мотивовані формувати з себе професіоналів, а замість цього основною ціллю мають отримання дипломів. Важко сказати точні цифри, але цей відсоток великий, і наприкінці освітнього процесу сягає переважної більшості.

Що ж відбувається в суспільстві й чому ми досі не реформували такий важливий елемент ефективної держави як вища освіта? Чому реформи, в тому числі й дуже позитивно сприйнята реформа 2015 року, представлена Сергієм Мироновичем Квітом, не дали ефекту? Власне відповідь дав сам міністр освіти України Сергій Миронович Квіт в своєму інтерв'ю, де він чітко виражає загальну тенденцію: «Виникає своєрідний парадокс - Міністерство каже університетам: «Будьте автономними, почувайте себе вільними», а вони відповідають: «Добре, але для цього нам необхідні певні вказівки та інструкції» [4].

Чому взагалі виникає таке ставлення? Відповідь досить проста – в університетах повністю відсутня не лише академічна свобода, а й попит на неї. Все засновано на історії формальних здобутків певних персон, на культурі особистості, на бюрократичних елементах, але в жодному разі ні на персональній ефективності й важливості природного розвитку. Академічна вертикаль просто «цементує» своє становище, що повністю позбавляє активних людей можливості персональних ліфтів заснованих на досягненнях, а не на знайомствах чи слухняності, й вони вимушені тягнутись в хвості вже досить втомлених академіків чи у особистих знайомих адміністрації університету. Що фактично приводить до «втєчі» активних та найбільш адекватних науковців не лише в інші університети а й за кордон [7].

В суспільстві взагалі дуже низький рівень довіри та власної відповідальності, що безпосередньо відображається як на внутрішній атмосфері у вищих учбових закладах так і на зовнішньому попиті на вищу освіту. Це призводить до високого рівня потреби в неякісній освіті, коли «корочки» переважають над знаннями. Люди не відчувають ні впевненості, ні реальної користі від нових знань, в той же час бачать фактичне ставлення до себе й до викладачів які намагаються ділитися цими знаннями. Ця ситуація взагалі стоїть дуже гостро в соціальній сфері та сфері державного обслуговування, які майже в ідеальному стані зберегла радянський культ відношення до людей: зневажливо-високомірний. Там в цілому домінують егоїстичні настрої, низький рівень толерантності, високий рівень агресії, що в умовах війни з РФ створює загрозу. В результаті пропаганди ненависті, частина населення, особливо на окупованих територіях, перетворила на слухняних та пасивних спостерігачів, втративши свою ідентичності та самоусвідомлення.

Як можна переломити ситуацію й реанімувати попит на сучасні знання та професійну компетентність? Мабуть панацеї немає, але існують чинники які заважають втілювати зміни. Без їх нормалізації, на нашу думку, якісні зміни неможливі. Треба змінити фундаментальні складові пострадянської моделі функціонування учбових закладів вищої освіти. І для цього потрібні дві ключові зміни та вирішення кореневої проблеми.

По-перше, необхідно визнати: освіта без фінансування не буде мати результатів. Ефективні наукові кадри будуть лишати неефективну систему, невдячну до них як у відносному так і в абсолютному відношенні. Будуть шукати й знаходити себе за кордоном. Але відношення до цієї проблеми навряд чи зміниться в найближчий час й ми можемо констатувати невідворотність втрати відсотку активних та втомлених від обіцянок наукових кадрів, загальне зменшення наукового потенціалу України.

По-друге. Треба визнати що доволі часто в профспілках які створені існують конфлікти інтересів, закладені ще в умовах СРСР, коли профспілки фактично не мали ніякого відношення до захисту прав, а фактично лише роздавали путівки в санаторії та годували додатковими сніданками. Треба критично підійти до системи управління закладами й визнавши в цілому її малоефективною розробити стратегію переходу до демократичної форми управління. Впровадити ефективну систему профспілок для студентів та викладачів.

По-третє, вертикаль влади університетів часто має авторитарний характер й часто займається самозбереженням ніж суспільними інтересами. Враховуючи особливо відчутний ефект від системи зовнішнього оцінювання, яка видала можливість впливати на прийомну комісію у адміністрації університетів, постає важливе питання про саму систему управління сучасними ВУЗами й про декларативність «демократичного» управління, яке де-факто, залишається по-радянськи «добровільно-примусовою» системою. Політика в університетах призводить до того, що починаються кадрові «чистки» та спеціальні репресії, направлені на створення лояльного кола прихильників, цитують Стругацьких: «Розумні нам не потрібні. Потрібні вірні». Навіть зміна ректора університету в досить короткий термін призводить до того, що при новій «владі» відбуваються ті ж самі зміни. З розглянутих механізмів вирішення цього питання було зокрема: посаду ректора зробити не виборною, а призначеною. На це місце мають призначатись люди поза меж університету, які не мають зв'язків в цільових вузах та будуть працювати беручи за основний критерій ефективність, чесну конкуренцію та турботу про свою установу, замість політичної боротьби та формування «груп підтримки». Це цікава пропозиція, особливо на перехідний період до моменту утворення академічного суспільства університетів.

Згідно теорії «розбитих вікон», низові зміни не менш, а частіше більш важливі ніж зміни «зверху». Тому треба більше уваги приділити механізмам якості освіти та науки, які вже існують, але не виконуються або виконуються лише фіктивно, «для галочки». Це стосується академічної мобільності, доступу до баз наукових статей, володіння іноземною мовою та чіткому дотриманню законів щодо навантаження, його розподілення, структури виборчих дисциплін тощо.

Для формування якісної освіти необхідно залучати кожного з членів в активну академічну мобільність. Викладачі повинні отримати можливість працювати за кордоном на умовах обов'язкового повернення (наприклад від'їзд на півроку вимагає відпрацювати при поверненні не менш ніж півроку), студенти як і викладачі повинні мати обов'язкові плани по ротации між університетами – необхідно утворювати програму обміну студентами, коли вони повинні протягом 2-3 років навчання обов'язково змінити університет навчання (створення програм обміну з відкритою базою договорів – усі договори повинні бути оприлюднені в мережі Інтернет й мають відповідати критеріям який викреслить можливість «змови» ВНЗ між собою а дасть можливість обирати вищі навчальні заклади за власним розсудом по критеріям які самі студенти будуть вважати привабливими.

Викладачам на сьогодні доводиться вести більшу кількість дисциплін ніж це обумовлено в законі. Навіть п'ять предметів вже та кількість яка негативно впливає на професіоналізм викладача та його обізнаність у цільовому предметі. А студенти на мають можливості обирати предмети не зважаючи на те що механізми чітко прописані в новій реформі вищої освіти.

Дуже важливим для наднизького рівня фінансування української освіти є колективний доступ викладачам чи навіть студентам до баз наукових статей на постійній основі [3]. Разом з відсутністю мотиваційних дій університетів на науковців для створенні публікацій. На сьогоднішній день наукова стаття повинна бути повністю сплачена науковцем при зарплатні менш ніж 200 доларів в місяць. Конкуренції замінена пристосуванням й формалізм в цьому випадку перетворюється в гротескную форму коли виконавець фактично використовується вищими посадовими особами в якості поневоленої особи якій дали наказ, чи коли з'являються комерційні сервіси по публікаціях. Все частіше проголошується хибність надлишкової уваги до наукометричних баз даних [8].

Світові тенденції протягом декілька років дуже чіткі – все більше науковців та авторів намагаються викладати свої статті не лише у спеціалізованих журналах, А на доступних масовій аудиторії джерелах. Відбувається світовий перехід до public domain, це одночасно поширює думку автора серед усіх хто бажає її узнати, надає можливість широкій аудиторії висловлювати своє бачення щодо авторської роботи, зменшує можливість академічної недоброчесності. Для впровадження цього процесу треба зробити загальною практикою обов'язкову вимогу по публікації статті автора у відкритих джерелах протягом року після публікації у виданні.

1. Kuraev A. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. [Електронний ресурс] / Alex Kuraev // Higher Education. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://link.springer.com/article/10.1007/s10734-015-9895-5>.

2. Oleksiyenko A. Higher Education Reforms and Center-Periphery Dilemmas: Ukrainian Universities Between Neo-Soviet and Neo-Liberal Contestations [Електронний ресурс] / Anatoly Oleksiyenko // Globalisation and Higher Education Reforms. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-28191-9_9

3. Зарембо К. “Залізна завіса” української науки [Електронний ресурс] / Катерина Зарембо // Unistudy – 2015. - Режим доступу до ресурсу: <http://unistudy.org.ua/ukrainian-science/>.

4. Гривінський Р. Сергій Квіт: «Завдання Міністерства - виконувати «обслуговуючу» роль, а не видавати «циркуляри» [Електронний ресурс] / Роман Гривінський // Day.kiev.ua. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/osvita-yak-nacionalna-ideya>.

5. Сажнев М. Значення оцінювання знань, вмінь та навичок за допомогою кредитно-рейтингової системи [Електронний ресурс] / Михайло Сажнев // Вільна Країна. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://mbox.org.ua/2015/12/education_competence/.

6. Сажнев М. Система підготовки ГИС-спеціалістів на мировом рынку труда. [Електронний ресурс] / Михаил Сажнев // Вільна Країна. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://mbox.org.ua/2015/03/gis_edu_in_ukraine/.

7. Сажнев М. Кадровий науковий потенціал України [Електронний ресурс] / М. Сажнев, Б. Авраменко // Вільна Країна. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://mbox.org.ua/2015/09/ukrainian_science_potential/.

8. Соловяненко Д. В Україні стало занадто багато Скопусу, але при цьому науки анітрохи не побільшало. [Електронний ресурс] / Денис Соловяненко // ПАН БІБЛІОТЕКАР. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.xn--80abaqzevto0rc.xn--j1amh/2016/02/blog-post_29.html.